

Halbuki hiç değilse eski edebiyat dilinde bu lûgat ödünçlemelerine hiçbir hudut tanınmamış olduğundan, Farsça terkip de Türkçe terkip kadar çoğu zaman kullanılır bir halde bulunuyordu.

Şu halde ortadaki mesele hakikatte *Farsça terkip dolayısıyla meydana çıkan ve o dilden lûgat ödünçlemesine ayrılmaz bir surette bağlı kalan gramerce bir ödünçlenme* den ibarettir.

1130. Fars nahvinde belirtici öbekler şöyle olur: belirtken, belirttiğinden *sonra* gelir (ki bu Türkçe terkinin aksinedir [1]) ve muhtelif belirtici öbeklerin arasına bir -i vokali getirilir. Eu terkip, Türkçe'de olduğundan farklı olmak üzere şunlarda aynıdır:

1° sıfat (épithète) terkiplerinde:

Ml.: پادشاه عادل *pādišāh-i 'ādil* «souverain juste»;

2° izafet (annexion) terkiplerinde:

Ml.: صاحب حمیت *sāhib-i ḥamiyet* «bon citoyen» mot à mot: «possesseur de zale [patriotique et civique]».

Hiç olmazsa esas itibariyle (mk. aşağıdaki bendi) her zaman caiz olduğu üzere bunlardaki aynı unsurlar Türk nahvine göre teşkillenmek suretiyle şöyle olur:

عادل پادشاه *'ādil pādišah;*

حمیت صاحبی *ḥamiyet sāhib-i.*

1131. Bugünkü dilde bu terkip ancak ilmi veya idari mahiyetteki ifadeler için yaşatılmakta, ve hattâ (kelimeleri umumiyetle Arap kamusundan alınma) fennî yeni tabirler teşkil etmek hususunda bundan faydalanmaya devam edilmektedir. İşte yalnız bu cihetten denilebilir ki, bu Farsça terkip tarzı yeni Osmanlıca'da canlı kalmış bulunuyor. Bir de bunun daha çok uzun bir ömre erişmiş olduğu şiir ve edebiyat dilindeki kullanış var ki, buradâ bu bahsimizin dışındadır.

Böyle teşekkül eden tabir ve istilâhlar haptıazır ifadeler olduğundan veya gittikçe öyle olmağa yüz tutmuş olduğundan, Türk nahvine göre yapılmış olan muadil terkipler her zaman bunların yerini alamıyor.

Nitekim معارف عمومی *ma'ārif-i umūmiye* «instruction publique» tabirindeki kelimelerin (Türk teşkiline göre) yerleri değiştirilerek yapılacak عمومی معارف *umūmī ma'ārif* terkibi, öteki (tabirin) yerini tutacak surette kullanılamaz.

1132. Türkçede her zamanki kullanışıyle bu terkiplerin iki haddi arasında (mevsuf veya muzafın sonuna) getirilen *-i* vokali, yukarılarda (§ 136 ve aşağısı) gördüğümüz (ahenk) uyumu kanunlarına riayetle normal olarak şöyle söylenir:

pādişāh-ı 'ādil «souverain juste»;
hukūk-u düvel «droit international»;
cüz-ü evvel «premier fascicule».

1133. Şurada Fars nahvi üzere belirtici öbeklerden yapılmış ıstılah ve tabirlerden bir takım misaller veriyoruz:

1° Sıfat terkibi halinde belirtici öbekler:

باب عالی *bāb-ı 'ālī* «La Sublime Porte»;

قانون اساسی *qānūn-ı (u) esāsī* 1908 de yeniden yürürlüğe konulan 1876 meşrutiyet ana kanunu (mot à mot: «la loi fondamentale»);

بحر سفید* *bahr-i sefīd* «la mer Egée» veya «l'Archipel» (mot à mot: «la mer Blanche» ki, bugün daha çok kullanılır olan آق دکیز *Aq deniz* karşılığı);

بحر سیاه* *bahr-i siyah* «la mer Noire», (ki daha çok kullanılır olan) öteki ismi: قره دکیز *qara deniz*;

جسم شفاف *cism-i şeffaf* (fizik'de) «corps transparent»;

طب عدلی *tıbb-ı 'adlī* [1] «médecine légale»;

حرف ساکن *harf-i sākīn* ardınca bir vokal gelmiyen harf «lettre non suivie d'une voyelle» (lettre quiescente);

جناب خلیفہ پناہی *cenāb-ı ḫilāfet-penāhī* «Sa majesté khalifale»;

ذات شاهانه *zāt-ı şāhāne* «le Sultan» (mot à mot: «la personne impériale»).

1134. 2° izafet terkibi halinde belirtici öbekler:

ارکان حرب *erk'ān-ı ḫarb* «l'état major» (mot à mot: «les piliers, les pierres angulaires de la guerre»);

در سعادت *der-i-sa'ādet* [2] «Constantinople» (mot à mot: porte de félicité);

مجلس عمومی *meclis-i umūmī* «assemblée nationale»;

[1] Müellif bunun yerine طب قانونی *tıbb-ı qānūnī* diyor. A.U.E.

[2] Kullanışta *i* vokali atılarak: *der-(.)-sa'ādet* denir. A.U.E.

مجلس مبعوثان *meclis-i meb'ūsan* «chambre des députés»;

مجلس اعيان *meclis-i a'yan* «sénat»;

جناب حق *cenāb-ı hāḡḡ* «Dieu» (mot à mot : «la Majesté de Dieu»);

حضرت علی *ḡazret-i 'Ali* «[la présence d'] [1] Ali» (ḡazreti Peygamber'in damādı);

عدم حافظه *'adem-i ḡāfıza* «amnesie» (yunanca istilahlarda yokluk «privatif» bildiren *a* nın karşılığı olarak kullanılan عدم* kelimesi ile yapılmış epeyce çok miktarda ilmi kelimeler vardır);

غير قابل *ḡayr-ı ḡābil* «impossible» (kabil olanın başkası ; غير* «autres» kelimesi lâtincede yokluk bildiren *-in* edatına karşılıktır);

غير مسلم *ḡayr-ı müslim* «non musulman» (müslüman olanın ḡayrı).

ارز و حال *'arz-ı ḡal* «requête» (ki bu kelime belki Arapçanın tesiriyle? 'arz-u ḡal diye söylenir).

İHTAR. 1 — ḡü'n* ḡü'n «beauté» ve sū* sū «mal» kelimelerinde aynı izafet terkibi teşekkülünde oldukları halde iyi, güzel «bon» ve kötü, fena «mauvais» sıfatları gibi kullanılarak bu izafet terkiplerine birer sıfat terkibi mânasını verirler:

Ml. : ḡüsn-ü te'sir *ḡüsn-ü te'sir* «bonne impression» (tesir eğiliği, değil. A.U.E);
ḡüsn-ü ḡatt *ḡüsn-ü ḡatt* güzel yazı «calligraphie» (yazı güzelliği değil, A.U.E);
sū-i-'isti'mal *sū-i-'isti'mal* fena (tenaya) kullanış «abus» (kullanış fenalığı değil. A.U.E).

İHTAR. 2 — Bir takım hallerde ilk haddin sonundaki aralık vokal düşer.

Ml. : sadr-(-)-'a'zam *sadr-(-)-'a'zam* (= *sadr-ı-'a'zam*) «le grand vizir» (mot à mot : le plus grand dignitaire de l'Etat).

Yine mk.

vekil-(-)-ḡarc *vekil-(-)-ḡarc* «économe.»;

1135. *i* vokali yazıda ilk haddin sonunda bir vokal bulunduğu zaman, yalnız o vakit görünür ki, bu son vokal *ā* veya *ū* ise *y* ile, *e* veya *a* ve *i* ise *ı* ile gösterilir. Şuna dikkat edilmeli ki bu gibi hallerde vokal becayişlerine bakmıyarak aralık vokal daima *i* gibi söylenir. Bundan başka koşa «hiatus» dan sakınmak için kelime-

[1] Müellif *ḡazret* kelimesine (nezd, kat) karşılığı (huzur) mânasını veriyor ise de, bu âdetle Grandissime «ulu, yüce» gibi bir mânada olup izafet terkibi şeklinde bir sıfat terkibi olur ve (ḡazret, cenap) kelimeleriyle yapılan bu gibi izafet terkipleri hep böyle bir sıfat terkibi mahiyetinde sayılır. Şu halde bunları da biraz aşağıdaki (İhtar, 1) dekiler arasına koymak daha iyi görünüyor. A.U.E

nin sonundaki vokalden sonra gizli kapaklı «furtif» bir *y* (-*yi*-) getirilir (mk. § 116).

Ml.: جزای نقدی *cezā-yi naqđi* «amende» (mot à mot: para ceza جزا* sı «punition en espèce»);

چارشوی کبیر *çarşu-yu k'ebir* [büyük] çarşı «le grand marché» (چارسو** Türkçede *çarşu* okunur ve terkipsiz iken *çarşı* gibi söylenir);

مطبعة عامرة *matba'a-i-âmiri* «imprimerie impériale»;

ناتلی قدیم *Nā'ilī-i-kadim* «Nā'ilī l'ancien» (XVII inci asrın bir Türk şairi).

Yukarıda verilen misaller sıfat terkibi halinde belirtici öbeklerdir. Fakat söylemeğe hacet yoktur ki, izafet terkibi halindeki belirtici öbeklerde de vaziyet yine aynıdır.

Ml.: شورای دولت *şūrā-yı devlet* «Conseil d'État»;

خزینة اوراق *hazīne-i evrak* «archives»;

آمدی دیوان همایون *āmedi-i divān-ı hūmāyun* divanı humayun âzası ki, divandan çıkan evraka oranın resmî mührünü koymağa memurdu. آمدجی «le Grand Référendaire».

(FARŞÇA) SIFAT TERKİBİ HALİNDE BELİRTİCİ ÖBEKLERE DÂİR MÜTALÂALAR.

1136. İzafet terkiplerine dair daha yukarıda verilmiş olanlardan başka bir diyecek yoktur. Aksine sıfat terkipleri halindeki öbekler nazariyesi daha bazı tamamlayıcı izahlara lüzum göstermektedir.

1137. *Farşça sıfat terkibinde sıfatın mutabakatı.* — Belirtik isim (mevsuf) ile sıfat hizmetini gören katmaçtan *her ikisi de Arapça* ise bunların *cinsce* mutabakat ettirilmeleri şarttır: (mevsuf olan) isim müennes cinsinden ise Arapça sıfat da müennes alâmeti olan *-e* (-*a*) yı alır (mk. § 195).

Ml.: دولت علیہ *devlet-i 'aliye* Osmanlı imparatorluğu «l'Empire ottoman» (mot à mot: «la Haute Puissance»;

ارادة سنیه *irāde-i seniye* «firman ou iradeh du Sultan» (Umumi-

yetle ağızdan veya yazılı olarak çıkan her yüce istek «*volonté illustre*»;

وقته خيره *vak'a-i hayriye* «1826 da yeniçeriliğin ortadan kaldırılması» (mot à mot: «l' évènement bienfaisant» - hayırlı vak'a);

وقتت حکومت *hükümet-i muvakkata* «gouvernement provisoire».

1138. Bir takım ifadeler de vardır ki, Arapça'nın tafdil isimleri «*élatif*» ile renk sıfatları ve bozuk şekillerine ait hususi kılıklarda görünürler (mk. Arapça gramerleri).

Ml.: سفلی جهت *cihet-i süflâ* «le côté inférieur» (*süflâ*, اسفل* *esfel* in müennesi);

شریعت غرا *şeri'at-i garrâ* «la sainte loi du chéri» (*garrâ* اغر *agarr* «illustre, resplendissant» in müen.);

يد طولی *yed-i tülâ* «bras (main) long; haute capacité» (*tülâ* اطول *atval* «très long» ün müen. A.U.E);

دفعه اولی *def'a-i-ülâ* «première fois; première édition» (*ülâ* اول *evvel* in müennesi. A.U.E).

1139. Türkçede bazan bir takım Farsça kelimelerin «-e» (-a, -e) vokaliyle nihayetlenen kelimelerini yanlış olarak müennes saymak suretiyle şu neviden galatlara da rastlanır.

چاره عاجله ** *çäre-i-'âcile* «remède rapide, mesure urgente»;

نامه مرغوبه ** *nâme-i mergûbe* «lettre désirée»;

فستخانة عامره *fes-hâne-i 'âmire* (Hereke'de) «la fabrique impériale de fez (à Héréké).

Bu ve buna benzer (*top-hâne-i-'âmire* «la grande Maîtrise de l'artillerie» vs.) gibi daha başka ifadeler örnek tutulmak yoluyla ki, (bilhassa eski idare zamanında) devletin veya sarayın bütün müesseseleri için عامر *'amir* «prospère» sıfatının müennesi kullanılmak eheti umumileşmiş bulunuyor.

Ml.: مطبخ عامره [1] *matbah-ı-'âmire* «cuisines impériales»;

استابل عامره [2] *istabl-i-'âmire* «écuries impériales» (ki hâlâ «bu eserin neşri zamanlarında» kullanılır).

1440. *Kemiyetçe mutabakat.* — Birinci had (Arapça veya Farsça usul ile) cemilenmiş ise *Arapça sıfat kemiyetçe onunla mutabakat eder.*

İsimlerin cemileri bazı hallerde sıfatların müennesleri ile mutabakat eder yolundaki Arapça gramer kaidesi Türkçe (ve Farsça) da genişletilerek böyle olan sıfatlara evvelce bahsi geçen müenneslik alâmeti -e (-a) getirilir.

[1] Müellif bunu مطبخ عامره *matbak (matbak)-ı-'âmire* diye kaydediyor. A.U.E

[2] Müellif bunu da Arapça استابل عامره imlâsiyle veriyor. A.U.E

Ml. : ممالك عثمانیه *memālik-i Osmāniye* «l'Empire ottoman» mot à mot : les provinces ottoman» (*memālik* mükesser cemi; A.U.E.)

دول معظمه *düvel-i mu'azzama* «les grandes Puissances» (*duvel* : mükesser cemi A.U.E);

ديون عمومية *düyün-u umūmiye* «la Dette publique» (Türkçede «les Dettes publiques») (*düyün* : mükesser cemi A.U.E);

مجرمين سياسيه *mücrimîn-i siyāsiye* «criminels politiques» (*mücrimîn* sâlim müzekker cemi A.U.E);

تخصيصات مستوره *tahsîsât-ı mestûre* «les fonds secrets» (*tahsîsât* : sâlim müennes cemi A.U.E);

مبعوثان محترمه *meb'ūsân-ı muhtereme* «les honorables Députés» (*meb'ūsân* : farsça cemi A.U.E).

1141. Bununla beraber sıfat da bazı kere bir mükesser (kırık) cemi şeklini alır (§ 217).

Ml. : ذوات كرام *zewât-ı kîram* «les hauts personnages, les personnages honorables»;
سلطان عظام *selâtin-i 'izam* «les grands Sultans».

(Müzekker, müennes) salim (mk. § 215) cemi alınması da nadirdir. (Salim müzekkerlerle):

Ml. : خلفاء راشدين *hulefâ-yi râşidin* «les (quatre) Khalifes orthodoxes : Abou-Bekr, Omar, Osman, et Ali» [1].

ملائك مقربين *melâ'ik-i mukarribîn* «les Archanges» mot à mot : «les anges rapprochés (du Seigneurs)» [2].

İHTAR. — Birkaç ifadede de sıfat tesniye «duel» olarak kullanılır :

Ml. : حرمين شريفين *haremeyn-i şerîfeyn* «les deux villes saintes : la Mecque et Médine» mot à mot : «les deux nobles enceintes sacrées» [3].

1142. Arapça aslı adet isimlerinin (mk. § 505) mutabakatı de aynı surette olur. Onlar da sıfat sayılır ve bu hususta Arap gramerinin gözettiği ayrıışlara bakmıyarak müennes sondahğı ilâve edilir (ve bunlar da daima haphazır ifadelerde olur):

Ml. : ثلاث بلديات *bilâd-ı selâse* «les trois faubourgs de Constantinople»;

[1] Salim müenneslerle olanları da vardır : جنات عاليات *cennât-ı 'āliyāt* «les hautes paradis» A.U.E.

[2] غريبای مسلمين *gurebâ-yi müslimîn* «les indigents musulmans»;

فقراى مابرين *fuqarâ-yi sâbirin* «les pauvres gens résignés» gibileri de bunlardandır. A.U.E.

[3] زويتان متبادلتان *zâviyetân-ı mütebâdiletân* «les deux angles alternes» gibileri de böyledir. A.U.E.

1° غلطة *Beyoğlu-Galata* «Péra-Galata»; 2° اربوب *Eyüp* «Eyoub»; 3° اسكدار *Osküdar* «Scentari d'Asie»;

اربعة *aḥlāt-ı erba'a* «les quatre humeurs» (خاط* «tempérament», eski tıbbā göre) ki şunlardır:

1° دم* *dem* «le sang»; 2° سودا* *sevda* «L'humeur noire»; 3° صفر* *saḫra* «la bile»; 4° بلغم *balgam* «le flegme»;

حفت اوقات *evkāt-ı ḫamse* «les cinq temps (de la prière musulmane)» mk. Türkçe *beş vakit namaz*.

ست رسوم *rūsūm-u sitte* (Eski idarede) altı vergi «les six impôts (de l'ancien régime)».

1143. Türkçede oldukça kullanılan Arapça'nın rütbi adet isimleri (mk. § 450) alelâde Arapça sıfatlar gibi teşkil edilir.

Ml.: طبع اول *tab'-ı evvel* «première édition»;

اول müennesi: اولی *ülā*, mk. دفعة اولی *def'a-ı ülä* «la première fois» § 1138);

ثانی *sāni* müennesi: عبد الحميد ثانی *Abd-ül-ḫamīd-i sāni* «Abd-ul-Hamid II.»; ثانیة *sāniye*: مادة ثانیة *madde-i sāniye* «article 2»;

ثالث müennesi: باب ثالث *bāb-i sālis* «chapitre III.»; ثالثة *sālise*. A.U.E)

رابع müennesi: فصل رابع *fasl-ı rābi'* «IVe section.»; رابعة *rābi'*. A.U.E)

خامس müennesi: جزء خامس *cüz'-ü ḫāmis* «V^e fascicule.»; خامسة *ḫāmise*. A.U.E);

سادس müennesi: سلطان محمد خان سادس *suḫtan Mehmet ḫān-ı sādis* «le sultan Mehmet VI.» ve bir de التتبی *Aḫtuncı Mehmet*, سادسة müennesi: سادسة *sādise*. A.U.E) [1].

1144. Kullanışa girmiş yaygın galatlar. — Resmî lisanda bilhassa eski dilde geçen lügatlere daha çok alâyiş vermek için onlar çoğu zaman Fars usulü terkipler içinde kullanılır, hattâ bu terkiplerin ilk haddinde öz türkçeden veya arapça veya farsçanın gayri yabancı bir dilden olan bir kelime için de aynı usule riayet edilirdi.

Ml.: آغای مرقوم (مرقوم) *agā-yı merqum* (veya *mezbur* veya *mersum*) «l'agha susdit» (mot à mot: «écrit»); *aga* kelimesi ve başka mevzular hakkında mk. § 1155 ve aşoğları;

مذکور *efendî-i mezkūr* «l'efendi susmensionné»;

پاشای مشارالیه *pāšā-yı māšār-ün-ileyh* «le pasha susindiqué»;

مومی الیچی *elçî-i mūmā-ileyh* «l'Ambassadeur susdénommé»;

[1] تاسع، تاسعة، *sāmin*, *sāmine* (sekizinci), ثامن، ثامنة، *sābi'*, *sābi'a* (yedinci)، سابع، سابعة، *tāsi'*, *tāsi'a* (dokuzuncu)، عاشر، عاشرة، *āšir*, *āšire* (onuncu), vs. de böyledir. A.U.E

سَنجاق شَرِيف *sancâk-ı şerif* «le noble étandard» (Peygamber'in eski sarayda saklı olan bayrağı);

مَاقان مَخلُوع *hâkân-mahlû'* «le Sultan déposé» [1];

مَیون کِشله *kışla-'i-hümâyun* «la caserne impériale» (mot à mot: *mübârek «auguste»*);

مَیون دَیوان بَککچی [2] *beglikçi-'i-divân-ı-hümâyun* «Chef de bureau du Divan impérial»;

مَیون اَردوی *ordû-yu-hümâyun* «l'armée impériale»;

مَیون موزة *müze-'i-hümâyun* «le Musée Impérial (Istanbul'da)»;

مَیون کهرچله فابریقه *Qonya gühercele fabrika-'i hümâyün-u* «la fabrique impériale de salpêtre à Qonya»;

مَیون کومیسون عالی *komisyon-u-âli* «la haute commission»;

مَیون بانک عثمانی *bank-ı-osmâni* «la Banque ottomane» [3] (ki *Osmanlı Bankası* da denir; mk. § 1134, İhtar 2.

İHTAR. — Bu galatların böyle meşhur olarak kullanılışı, resmî dile girmiş olan birçok öz türkçe kelimelerin (daha Mogul devrinde) farsçaya geçmiş olmalarıyle kolayca izah edilebilir bir şeydir; öyle ki farsçalaşmış olan bu kelimeler tekrar türkçeye alınırken âdeta öteki öz farsçalar gibi sayıldığına göre böyle uysurları havi olan fars usulü terkipler de galat olmayıp hakikatte kaideye uygun olmak gerektir.

1145. Bir ismin birçok belirtkenleri olursa bunlar birbiri ardınca getirilerek aralarına bir *i* vokali konulup hepsi birleştirilir. Aynı zamanda iki sıfattan fazlasını kullanmaktan da geri durulur.

MI.: دولت عالیة عثمانیه *devlet-i-'aliyye-'i-'osmâniye* «L'Empire ottoman»;

جزایر بحر سفید *cezâ'ir-i-bahr-i-sefîd* «les îles de l'Archipel»;

ذات حضرت شہرباری *zât-ı-hazret-i-şehriyârî* «Sa Mejesté Impériale» (mot à mot: «la personne de la présence [Majesté] impériale»);

مَیون مهندس خانة بری *mühendis-hâne-'i-berri-'i-hümâyun* «Ecole Impériale de Génie (de terre)»;

مَیون فاتح نای مصر غازی سلطان سلیم خان ثالث *fâtih-i-sânî-'i-Mısır, gâzi sultan Selim hân-Sâlis* «le second conquérant de l'Égypte; S. M. le sultan Selim III» [4].

[1] *hâkân* kelimesi türkçe aslından olmakla beraber arapçaya da geçmiş olduğu için bu misaller arasına girmemeli idi. A.U.E

[2] Bu kelimenin aslı eski Türkçede yine yazıcı mânasında *bitikçi* olacak. A.U.E

[3] Bütün bu misallerin sıra tertibinde tarafımızdan ufak bir tadilat yapılmıştır. A.U.E

[4] Bu bir «apposition» olduğuna göre Fransızca'ya tercümesi şu yolda olmalı idi: «S. M. le sultan Selim III, second conquérant de l'Égypte». A.U.E

1146. — Bir metinde Arapça bir ibare bulunursa bu bir tek kelime diye sayılarak, yukarıda zikri geçen kaidelere göre Farsça bir belirtken öbeğinin ikinci haddi gibi kullanılabilir.

MI. : دولت علیه (دامت الى اخرالدوران) ك استقبالی *devlet-i 'aliyye-i (dāmet ilā āhīr-ed-devrān) iñ istikbāl-i* «l'avenir de l'Empire ottoman (puisse-t-il durer jusqu'à la fin des temps)» [1].

Bu misalde de görüldüğü üzere böyle yapılan bir belirtken öbeği sonuçluk «desinentiel» lâhikalar alabilir.

1147. Fars nahvine göre yapılmış belirtken öbekler şüphesiz ki alelâde isimlerin aldığı aynı lâhikaları alabilirler.

MI. : تصور افكارده *Tasvīr-i-eskār-da* «dans (le journal) *Tasvīr-i-eskiyar* (keli. keli.: fikirlerin anlatılışı);

طرف عاجزانمندن *taraf-ı-'ācizāne-m-den* «de ma part (humble)» [mk. عاجزلى *'āciz-leri* «votre serviteur»; *'aciz* «faible, sans pouvoir»].

1148. Mürekkep «complexe» belirtken öbeklerde Türk ve Fars nahivleri üzere yapılmış çeşitli iki terkibi çoğu zaman kaynaştırmak gibi bir kolaylık da vardır ki bu, kelâmın epeyce hafiflemesine yardım eder.

MI. : عناصر مختلفه نك تضاد منافى *(anāsır-ı-muhtelife)-niñ (tezād-ı-menāfi^c)-i* «le conflit des intérêts des diverses populations (de l'Empire ottoman)»;

بوتونه نك درجه اهميت و وخامتى *bu nota-niñ (decece²-i-ehemmiyet ve vahāmet)-i* «le degré d'importance et de gravité de cette note (diplomatique)»;

اردونك ضابطان هيات محترمه سى *(ordu-nuñ zābitan) (hey'et-i muhtereme)-si* [2] «le corps honorable des Officiers de l'armée».

1149. *gayr*, بعض *ba'z*, خيل *hayl* gibi pek az miktarda birkaç kelime Fars nahvine göre yapılan izafet terkiplerinde izafet *i si* olarak:

... *gayr-i* ... (غير مسئول : *gayr-i-mes'ul*; A.U.E)

[1] Müellif bunda yanılıyor. Bu da metinlerde araya giren Türkçe dua ve beddua makamındaki ibareler gibi mutariza cümlesi olup izafet değildir: Babam - Allah rahmet eylesin - çok söyledim. gibi. Şu halde misal şöyle olacak: *devlet-i 'aliyye-dāmet ilā āhīr-ed-devrān* (deveran değil) - *iñ istikbāl-i*; A.U.E

[2] Bu da *Ordu-nun zabitān-ı(n)-hey'et-i muhtereme-si* yerindedir. A.U.E

... بعض *ba'z-i* ... (بعض کره : *ba'z-i-k'erre*; A.U.E)

... خیل *hayl-i* ... (خیل دغه) : *hayl-i-def'a*; A.U.E)

Gibi kullanıla kullanıla Farsça'nın bu izalet *i* leri Türkçenin abengine uydurulmuş ve o kelimelere kaynaştırılmış olmak suretiyle yeni Türkçe sıfatlar meydana gelmiştir ki bunlar Türk nahvine göre yapılmış terkiplerde kullanılabilirler;

غیری ایش *gayrı iş* «autre affaire»;

بعضی کیجه *ba'zı g'ecce* «certain nuit»;

خیلی پارا *haylı para* «beaucoup d'argent».

Bu hâdisenin tamamıyla farkına varmış görünmeyen (meselâ *haylı* kelimesindeki *i* yi mücerret isimlere getirilmiş Farsça bir lâhika gibi görüyorlar) Türk tasfiyeciler *ba'zı* şeklini umumiyetle hatalı saymakta ve bunun بعض *ba'z* suretinde yazılmasını tavsiye etmektedirler (*gayrı* ve *haylı* imlâları ise herkesçe kabul edilmiş bulunuyor).

İİinci KİTAP.

BEYANLI ATIF ÖBEKLERİ.

1150. Yanaşık «en apposition» ve kaynaşık «mezci» iki veya daha çok isimden yapılmış öbeklere beyanlı atıf (atfı beyan) terkibi «groupe appositionnel» adını veriyoruz [1].

Ml.: سلطان محمد *sułtan Mēmēt* «le Sultan Mehemet».

Türkçede bu öbekler belirtici öbeklerden şu ayırdımlarla ayrılırlar.

1° Bir tertip içinde bulunan hadler bazı hallerde ihtiyara göre yer değiştirebilir;

2° Öbeğin bütününe ait olacak lâhikaların daha kolayca gelip katılmalarına müsait olur;

3° Her zaman bir şahsı ve onun *vasfını* bildirir (de hiçbir zaman bir eşyayı bildirmez). Nitekim Fransızca'da (bayağı bir atıf olan) «l'aigle, oiseau de proie» (yani: kartal [o] yırtıcı kuş A.U.E) tabiri Türkçenin (yırtıcı kuş olan kartal) suretindeki edebi kelâmlı (=yerindelik) «périphrase» ifadesine muadil olur.

Fransızca'nın «le Mont Athos» (yani Athos [adlı] dağ A.U.E) Türkçede *Aynaroz dağı* «Mont d'Athos (Αγιον όρος) gibi bir izafet ilgisine muadil olur; bak. § 1117 [2].

1151. Türkçede atfı beyan terkipleri en az iki haddi havi olup bunların biri bir *has isim* (bazan da bir şahıs zamiri) olur, ötekisi ise çok kere, adı söylenen şahsın resmî veya ictimaî mevki, hal ve keyfiyetini bildirir.

[1] Buna eskiden (atf-ı beyan terkibi) veya (mezci terkip) denilirdi. Şimdi (ünvan grubu) diyorlar. Fransızca'ya göre birinci had has isim olup ikinci had onu tavsif eden bir sıfat rolünü yaparak hepsi birden bir yanaşık, kaynaşık öbek «groupe appositionnel» vücade getirir. Arap tabirince ikinci had «atıflanan» birinci had «kendisine bir şeyin atıflandığı» kolimedir. Atfı beyan tabiri atf-ı tefsir «endiadya» ile karıştırılmamalı ki, esasen onun da bu bahiste ayrı yeri olmak gerektir. A.U.E.

[2] Fransız gramercileri (M. Sudre) Türkçenin izafet terkipline muadil olan «la ville de Constantinople» vs.. gibi ifadeleri (bayanlı atıf) diye sayıyorlar. J.D.

MI.: معمارستان *mi'mar Sinan* «l'architecte Sinan» (Süleymaniye camii-ni yapan, IVe asrın meşhur Türk mi'marı);

برادرک قورقود *birāder-iñ Qorqud* «ton frère Qorqoud» veya برادرک قورقود *Qorqud, birader-iñ* «Qorqoud, ton frère»;

آدمی اییش *adam-ı İbiş* «son homme (du nom d') İbiç»;

خلیفه هارون (هرون) الرشید *Halīfe Hārūn-er-Reşid* «le khalife Haroun-er-Rechid»;

قرال اون دوردنجی لوی *kıral on-dördüncü Lui [1]* «le roi Louis XIV»;

قرالیچه ویکتوریا *kıraliçe Viğtorya* «la reine Victoria»;

رئیس جمهور موسیو پوانکاره *re'is-t-cumhūr Mösyö Puanğare* «M. Poincare, Président de la République»;

ایمپراطور ایکنجی نیکولا *İmparator ikinci Niğola* «l'epereur Nicolas II.»;

پاپا اوننجی پی *Papa onuncu Pi* «le pape Pie X»;

شیخ الاسلام جمال الدین افندی *şeyh-ül-islām Cemāl-ed-din (Efendi)* «le cheikh-ul-islām Djemal-ed-din (Efendi)»;

استانبول و توابعی روم بطریق یواکیم افندی *İstambul ve tevābi'i rum patriğ-i Yoakim Efendi* «le patriarche grec de Constantinople et de ses dépendances «Joachim» («le Patriarche œcuménique de l'église grecque - orthodoxe»);

ناظری توفیق بک *māliye nāzır-ı Tevfik Bey* «Tevfik Bey, ministre des finances»;

قسطنونی ولایتی والیسی انیس پاشا *Qastamonu vilāyet-i vāli-si Enis Paşa* «le gouverneur général de Kastamouni, Enis Pacha» [2].

[1, 1] Müellif bunları *Luis* «Luis» suretinde veriyor. A.U.E.

[2] Bütün bu misallerde birinci hadler izafet terkipleri olup, bunlar kendilerinden sonra gelen ve ikinci hadleri teşkil eden has isimlere sıfat olurlar. Zaten bütün izafet terkipleri kendilerinden sonra gelen (isterse her nevi cins ismi de olsun) kelimenin sıfatı rolünde bulunurlar: Güzelim bahar (= güzelim olan bahar).. o cānım çiçekler (= o cānım (gibi) olan çiçekler).. kardeşin Turgut (= kardeşin olan Turgut).. dayısı Doğan bey (= dayısı olan Doğan bey).. dünya güzeli bir insan (dünya güzeli olan bir insan).. kanarya sarısı bir kumaş (kanarya sarısı renginde olan bir kumaş) vs.

Şu halde bütün bu misaller ve daha bunun gibileri nihayet birer sıfat terkibidirler. (-dik le ve -ecek le yapılmış mazi ve istikbal zamanlı mastarların izafetleri de kendilerinden sonraki isimlere sıfat olurlar ise de, böylelerine ayrı bir adia «sıla siygası» derler; Bildiğim memleket; okuyacağın kitap vs.. gibi).

Fakat daha aşağıki misallerde olduğu gibi (biz Osmanlılar, ben fakir, siz biçareler,

Şu aşağıki misallerde ferdler bir şahıs zamiriyle ve onun vasfiyle gösterilmiştir :

بن عثمانیة biz Osmanlı-lar «nous (autres) Ottomans»;

بن فقیر ben fakir «mon humble personne» (mot à mot: «moi, pauvre»).

1152. Daha yukarılarda verilmiş olan misallerden de anlaşılacağı üzere vasıf gösteren kelime bir memuriyet, bir resmi rütbe veya bir meslek ismi olduğu zaman (bes belli bir belirtken sayılmaya mütemayil olması yüzünden olacak) âdet üzere bas isimden evvel getirilir; fakat meselâ imzalarda bazan bunun aksi olan bir tertibe de riayet edilir [1].

Ml. : کورپری زاده محمد فؤاد استانبول دارالفنون «تورک ادبیاتی تاریخی» معالی ، «آثار اسلامیة و ملیة»
Köprülü zâde Memet Fuad, İstanbul dâr-ül-fünunu
«Türk edebiyât-ı târih-i» muallim-i, «ôsâr-ı islâmiye ve milliye tedkik encümen-i» k'atib-i umûmî-si «Keüprulu Zadeh Mehemet Fouad, professeur d'histoire de la littérature turque à l'Université de Constantinople, secrétaire-général de la Société d'études musulmanes et nationales».

1153. Öbeğin bütününe ait olan sonuçluk lâhikalar umumiyetle öbek sonunda yer alır.

Ml. : مالیة نظری توفیق بکه māliye nāzır-ı Tevfik Bey-e «au ministre des finances, Tevfik Bey»;

Sülطان بایزید بولی مشجاعتی شهزاده یاوز سلیمکه اوغلی سلیمان خانہ وردی
Bolū sancağ-ın-ı şehzâde Yavuz Selim (ki, daha sonra 1-inci Selim oldu)
-iñ oğl-u Süleyman han-a verdi «le Sultan Bayazit II. donna le district de Bolou à Soliman Khan, fils du prince impérial Yavuz Selim» (plus tard Selim 1 er);

بن فقیرہ دستگیر اولدی ben fakir-e destgır ol-du «il pręta secours à moi, malheureux».

1154. Bununla beraber bazı hallerde ifadeye daha aydınlık vermek için lâhikanın öbekteki her iki had sonunda olarak tekrarlandığı da olur.

Ml. : مالیة نظریة توفیق بکه māliye nāzır-ın-a, Tevfik Bey-e [1] (§ 1153 teki misalle aynı mânada);

[1] Bu, yalnız imzalara kısıtlı bir şey değildir. Bak bu haptaki mütalâamız için § 1151, haşiyec 2. A.U.E

sen zavallı) terkipleri (biz olan Osmanlılar, ben olan fakir, siz olan biçareler, sen olan zavallı) demek olmayıp, (Osmanlılar olan biz, fakir olan ben, biçareler olan siz, zavallı olan sen) demektir ki asıl böyleleri yani mevsufları evvel sıfatları sonra gelenleri atfı beyandır (Fransızca'da olduğu gibi). Nitekim yukarıdaki misallerde aynı tertibe girebilenler hakiki atfı beyan olabilirler: Korkud, biraderiü... Tevfik bey, maliye nazırı... İbiş, sizin beyin adamı vs.. (Mk. § 1102). A.U.E

بزم عثمانیوں کے ہمراہی biz-im Osmanî-î-lar-în esk'âr-ı «les idées de nous (autres) Ottomans» [1].

1155. Tâzim lâkapları. — Bir hâs isim (veya bir vasıf ismi) ve ona katılı bir tazim lâkabı ile teşkil edilen hususi nevîden beyanlı atıf öbekleri de vardır (ki bunlar Avrupada kullanılmakta olan zadedânlık ünvanlarıyla hemen hemen aynı rolü görürler).

Her zaman hâs isim (veya vasıf bildiren isim) den sonra gelen bu ünvanların bir listesini şurada veriyoruz.

1156. پاشا paşa «pacha».

Bu ünvan büyük zabıtlere, generallere ve vezir payesinde olan mülkiye memurlarına verilir. Belli başlı eşrafa da bahş edilir.

MI.: احمد و قیق پاشا Ahmed Vefik Paşa:

صدر اعظم پاشا Sadr-ı-azem Paşa.

HİTAR. — Paşa ünvanı Osmanlı tarihinin ilk zamanlarında padişahların büyük oğullarına (ki bu da daha ileride verilecek olan işlikakı pekiştirir mahiyettedir) ve pek nadir olarak da büyük yararlıklarla ün almış şahsiyetlere verilir idi (bk. HAMMER, I, 210, iştikak hariç).

Paşa kelimesi besbelli باش baş «en chef, chef, tête» ile آ آ'a veya آ (mk. § 63) «büyük kardeş» ten yapılmıştır [2].

Bu kelimenin başka şekilleri de باش başa ve بےşe beşedir. Bunlardan باش başa Vi-guier (s. 218) e göre «basit askerler» e verilen bir çeşidi olup, بےşe beşe ise bazı mahallerdeki eşrafa, ileri gelenlere hâlâ verilir bir ünvanıdır.

MI.: بیره اولیا چلبی! بیره اولیا باشه bire Evliyâ Çelebi! bire Evliyâ beşe. A.U.E. (Evliya Çelebi Seyūhatnamesi V. 216).

(baş ve beşe kelimelerindeki vokaller ahengi bakımından sınıf değiştirme meselesi için bk. § 139).

Şuna dikkat edilmeli ki bu kelimeler tamamıyla آ ağa (bk. § 1159) gibi ayur suretle kullanılmaktadır. Yiuc mk. باش kelimesi altındaki Salâhi.

1157. بی bey «bey».

Bu ünvan resmî olarak hak edenler şunlardır: Askerî kaymakamlar, miralaylar,

[1] Bunlardaki hadler yerlerini değiştirerek asıl beyanlı atıf şeklini alabilirler:

Tevfik Bey-e, mâliye nâzir-in-a;

Osmanî-lar-ın, biz-im eskâr-ımız, vs. A.U.E

[2] Müellifin bu iştikakı yerinde görünmekle beraber biz bu kelime için şöyle düşünmüyoruz: Türkçede bugün meselâ (işten başka) gibi kelimelerde mürekkep zarf diye kullandığımız (... den başka) daki باش baş-ka kelimesi, aslında baş-ka (k olun bir sıfattır ki, sondaki k düşünüş hulunuyor. Bu (müstakil) mânasında olup, meselâ işden başka = işten müstakil (olarak) demektir. Bulgaristan Türkleri bunun bir çeşidi olan başdağ ı, Rumeli Türkleri de başka bir çeşidi olan başlağ ı kullanırlar. başına başlağ, kıçına buğrak (başına müstakil, kıçına âmir) derler.

Şu halde bizce başa (paşa) kelimesi evvelki k sı da düşmüş bulunan ve «müstakil» demek olan bir sıfat olur. Eski Osmanlı imparatorluğu parçalarından olan memleketlerde de hâlâ bu lâkap oralardaki devlet büyüklerine veriliyor. A.U.E

padişahın yaveri harpleri ve (sûniye payesinden bâlâ rütbesine kadar olan) mülkiye memurları. Fakat yaygın kullanışa göre bütün zabıtlara ve memurlara ve umumiyetle okur yazar ve hal ve vakti yerinde olan herkese de verilir.

MI. : *نُمَيْش كَمَال بَيْ* *Nümiş Kemal Bey* (XIX uncu asrın tanınmış bir muharriri);
اَغَابَيْ *ağabey* (küçük kardeşlerin büyük kardeşlere verdiği isim).

İHTAR. 1 — *bey* ünvanı eskiden kabile reislerine ve sonraları bazı eyalet valilerine de verilirdi [1].

MI. : *Eflak bey-i* «le prince de Valachie».

Osmanlı imparatorluğunu kuran *Osman* de *sułtan* lakabını almazdan evvel bizzat bu *bey* ünvanıyla anılırdı [1].

İHTAR. 2 — Oyun (iskambil) kağıtlarının *bir-li* «as» de dediklerine Türkçede *bey* [2], derler. (Aucher'e göre *huna tek* ve *kör* da desilir).

1158. *اَسْفَنْدِي* *esfendi*.

Bu lâkap bugün Fransızca'nın «monsieur» ünvanına muadildir. Her meslekten olan erkeklere ve sonra başka memleketlerdeki müslümanların erkeklerine de bu ünvan verilir.

[1, 1] Lehçelerimizde *beg* söylenen bu kelime dilimizde «sert, kuvvetli» mânasına olan *pek* kelimesinin aslı ve çeşidi gibi görünüyor. Kabileleri hüküm ve nüfuzları altında tutan bu vasıftaki reislerin bu ünvanı almaları da tabii olsa gerek.

Bundan başka lehçemizde bu ünvan münevver ailelerde karının kocasına gerek hitap ederken gerek gıyabında «koca» mânasıyla kullandığı bir kelimedir: «*bey daha gelmedi, bizim bey, bey azıcık bakar mısın*» gibi.

Bu kelime Osmanlı imparatorluğundan ayrılan Suriye, Filistin, Irak gibi memleketlerde yine bir ünvan olarak fakat soyadlarından evvel olmak üzere kullanıyor: Suphi Bey, Elkuvvetli.

Tunus halkının reislerine de bu ünvanlar verilir: Tunus Beyi Almed Hamâde. vs.

Çağataycada *beg* şeklinde olan bu kelime (emîr, hâkim, serdar, sahip, mutasarrıf, kibar) gibi mânalarda olup, *bige*, *bigce*, *biget* kelimeleri de bundan türemiş; ve *bey* karısı veya kadın *bey* mânasına müennes olarak tıpkı (Han-ım) gibi *big-üm* müennesi de teşkil edilmiştir.

Şimdi *dere beyi* dediğimiz mürekkep kelime ise aslında, (türeye göre sayılı *bey*) mânasıyla *türe beyi* veya *türeme bey* olsa gerek. A.U.E

[2] Muhtelif oyun (iskambil) kâğıtlarının isimleri şöyledir (bu oyunlara *k'âğat* oyunu veya *iskambil* derler. *papas* «hristiyan rahibi» rumca: $\acute{o}$ $\acute{o}$ παῦς veya: $\acute{o}$ $\acute{o}$ παῦς = roi (kiral);

kız «fille» = fr. dame (kadın).

fanti (İtalyanca *fante*, mk. rumca $\acute{o}$ φάντης). Buna *bacak* ve *oğlan* da derler = fr. Valet (= uşak).

On isimtiller ve ondan aşağı kıymetlerde olanlar, sayı isimlerinin sonuna *-li* lâhikası (§ 522 ve aşağısı) getirilmekle yapılır. *sekiz-li*, *dokuz-lu*, *on-lu*, vs..

Kupa kâse, Rumca: $\acute{i}$ $\acute{o}$ ῦπα; mk. İtalyanca *coppe* (tarots), fr. «coupes»; fr. cœur (= yürek).

Orya Sicilyaca *oro* (ki aslı *oro* = altın), belki Rumca vasıtasıyla; mk. İspanyolca